

ЗНАЕЊАТА И ВЕШТИНИТЕ НА СТУДЕНТИТЕ – ПРЕДУСЛОВ ЗА НИВНА ВРАБОТЛИВОСТ НА ПАЗАРИТЕ НА ТРУД ВО ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА

*Марјан Ангелески¹, Димитар Николоски², Славица Роческа³,
Ѓорѓи Манчески⁴*

¹Економски факултет – Прилеп, „Ѓорче Петров“, 133, Прилеп, Р Македонија, e-mail: angeleskimarjan@gmail.com

²Економски факултет – Прилеп, „Ѓорче Петров“, 133, Прилеп, Р Македонија, e-mail: dimitar.nikoloski@uklo.edu.mk

³Економски факултет – Прилеп, „Ѓорче Петров“, 133, Прилеп, Р Македонија, e-mail: sroceska@t-home.mk

⁴Економски факултет – Прилеп, „Ѓорче Петров“, 133, Прилеп, Р Македонија, e-mail: gmanceski@t-home.mk

Процесот на транзиција во Југоисточна Европа предизвика големи промени во функционирањето на пазарите на труд што се манифестираат со зголемена невработеност, а особено со долгорочна невработеност. При тоа, еден од клучните проблеми претставува неусогласеноста меѓу потребните вештини за новосоздадените работни места и ефективните вештини што ги поседуваат работниците. Во вакви услови, високото образование се соочува со предизвикот да стане генератор на конкурентни и пазарно-ориентирани знаења и вештини со цел да овозможи поголема вработливост на студентите. Во овој труд се презентирани резултатите од емпириското истражување чија цел е да се утврдат ставовите на студентите во поглед на стекнатите теориски знаења и практични вештини и нивната применливост на пазарот на труд. Како резултат на тоа, формулирани се препораки за идните реформи во високообразовните системи што треба да обезбедат поголема усогласеност меѓу побарувачката и понудата на вештини на пазарот на труд, а со тоа и поголема вработливост на студентите.

Клучни зборови: *високо образование, вештини, пазар на труд, вработливост.*

1. Вовед

Изминатите две децении, земјите на Југоисточна Европа поминаа низ долг процес на транзиција којшто имаше длабоки импликации врз политичкиот, економскиот и општествениот живот. Почетната транзициска рецесија, меѓу другото, имаше изразени негативни ефекти и врз перформансите на пазарот на труд, што се манифестира преку високите стапки на невработеност. Искуството во речиси сите земји во транзиција, вклучувајќи ги и земјите на Југоисточна Европа, покажува дека креирањето нови работни места во приватниот сектор иницијално не беше доволно силно за да ја апсорбира масата отпуштени работници од реструктурираните државни компании. Во исто време, неусогласеноста меѓу барањата за вештини кај новосоздадените работни места и стекнатите вештини што ги поседуваат работниците претставуваа реален и суштински проблем. Почетната транзициска невработеност се разликува од другите видови невработеност според неколку аспекти и се карактеризира со сегментација на пазарот на труд, со зголемување на просечното време на траење на невработеноста и со ниска веројатност за вработување.

Во овие околности, високото образование во земјите на Југоисточна Европа се соочува со предизвикот да биде генератор на конкурентни вештини што се бараат на пазарот, со цел да промовира поголема вработливост на студентите. Во текот на дведеценискиот период на транзиција, сведоци сме на голем број промени во сферата на високото образование, насочени кон подобрување на квалитетот и кон усогласување со европските стандарди во оваа област. Овие промени предизвикаа пораст на бројот на јавни и приватни високообразовни институции и воведување на иновативни едукативни практики. Сепак, за да се постигне усогласеност со потребите на пазарот на труд, реформите во високото образование треба да бидат разгледувани во контекст на реформите на целокупниот образовен систем.

Имајќи ги предвид состојбите на пазарите на труд во земјите на Југоисточна Европа и тековните реформи на високообразовните системи, целта на овој труд е да ги анализира ставовите на студентите во поглед на стекнатите знаења и вештини што се релевантни за нивната вработливост. Затоа, најнапред ќе биде претставен контекстот на истражувањето преку анализа на карактеристиките на пазарите на труд во земјите на Југоисточна Европа и нивните високообразовни системи. Потоа, посебно внимание ќе биде посветено на оцената на ставовите на студентите во поглед на исполнување на претходните очекувања, на квалитетот на стекнатите теориски знаења и практични вештини, на подготовката за успешен трансфер од образование кон работа, како и на нивната перспектива на пазарот на труд. За таа цел е спроведено емпириско истражување врз примерок од студенти во два универзитетата во Југоисточна Европа, и тоа: Универзитетот „Св. Климент Охридски“ во Битола и „Александар Цувани“ од Елбасан. На крајот од трудов се поместени заклучните размислувања и препораки за идните реформи во високообразовните системи во земјите на Југоисточна Европа.

2. Контекст на истражувањето

Транзицискиот период, меѓу другото, имплицира длабоки и остри промени на пазарите на труд. Врз основа на макроекономската анализа, промените предизвикани на пазарот на труд произлегуваат од влијанието на неколку фактори, и

тоа: наследените услови, спроведените политики и/или други независни фактори. Генерално, транзициските реформи имаа негативни ефекти врз пазарите на труд манифестирани преку појавата на т.н. „транзициска невработеност“, којашто според своите карактеристики се разликуваше од другите типови невработеност [1]. Во доменот на пазарите на труд, процесот на транзиција, главно, беше поттикнат од: сопственичкото реструктурирање и секторската реалокација [2]. Овие процеси опфаќаа трансформација на државните фирми во приватни и реалокација на значителен дел од работната сила од индустријата и земјоделството кон растечкиот сектор на услужни дејности. Искуството на речиси сите земји во транзиција покажува дека создавањето нови работни места во приватниот сектор првично не беше доволно за да ја апсорбира слободната работната сила што се појави како резултат на реструктурираните државни фирми. Истовремено, како суштински проблем се појави неусогласеноста меѓу бараните вештини за новосоздадените работни места и вештините со коишто располагаа работниците [3]. Како резултат на тоа, пазарите на труд кај земјите во транзиција се одликуваа со мала динамичност и стагнантна невработеност, што водеше кон зголемување на долгорочната невработеност [4].

Земјите од Југоисточна Европа може да се издвојат како посебна група транзициски земји од аспект на промените што настанаа на пазарот на труд. Анализите покажуваат дека лошите перформанси во овој регион се резултат на влијанието на повеќе фактори, како што се: политичката нестабилност, високото ниво на корупција, застарената инфраструктура, неразвиените институционални капацитети, високите даноци, сивата економија итн. [5], [6], [7] и [8]. Сите овие фактори креираа неповолен макроекономски амбиент и го попречуваа натамошното подобрување на перформансите на пазарите на труд. Состојбата на пазарите на труд во земјите на Југоисточна Европа може да се сумира преку следниве карактеристики:

- одржливост на високи стапки на невработеност во текот на подолг временски период;
- изразена сегментација, што се манифестира со непропорционално зголемен ризик од невработеност кај определени сегменти како што се младите, жените и работниците со понизок степен на квалификации;
- доминантна застапеност на долгорочната невработеност, што укажува на потенцијална ерозија на човековиот капитал;
- изразена улога на алтернативни механизми за приспособување на пазарите на труд како што се: неактивност, вработување во неформален сектор и емиграција.

Во контекст на факторите што имаа значајно влијание врз движењето на пазарот на труд, секако се и расположливите вештини и знаења на работната сила. Евидентно е дека наследениот образовен систем не продуцираше профили на кадри според потребите на динамичното економско опкружување. Особено значајно е да се потенцира дека високото образование беше соочено со предизвикот да изврши радикални реформи во насока на дизајнирање на студиски програми коишто ќе понудат поатрактивни знаења и вештини што се приспособени на потребите на пазарите на труд. Како резултат на потпишувањето и прифаќањето на Болоњската декларација, направени се низа промени, чие темпо никогаш не било подинамично во историјата на реформи во системот на високото образование. Ваквите промени во голема мера беа условени и од развојот на новите технологии, од очекувањата на студентите, од растечката конкуренција и миграција на висококвалификуван кадар во глобални рамки [9]. Новонастанатите услови наметнаа приспособување на курикулумите на студиските програми и инкорпорирање нови наставни содржини од

областите што се релевантни за функционирање на конкурентна пазарна економија, како на пример претприемништвото, бизнисот и менаџментот, но и области што ги наметна современата динамика на економскиот развој во услови на глобализација [10]. Имајќи ги предвид ваквите промени, нужно се наметнува потребата за согледување на задоволството на студентите од стекнатите знаења и вештини и нивните перцепции за перспективите на пазарот на труд.

3. Емпириска оцена за ставовите на студентите

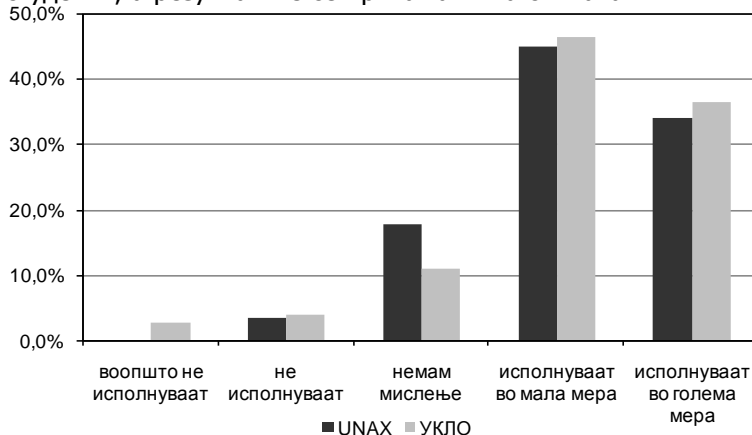
За да се испитаат ставовите на студентите во поглед на теориските знаења и практичните вештини што ги стекнуваат во текот на студирањето, но и да се оцени нивното задоволство од квалитетот, беше спроведено анкетно истражување. Истражувањето беше реализирано на репрезентативен примерок студенти во два универзитета: „Св. Климент Охридски“ од Битола (УКЛО), и „Александар Џувани“ од Елбасан, (UNAX). Во Универзитетот „Св. Климент Охридски“ од Битола беа анкетирани вкупно 578 студенти од шест различни факултети, и тоа: економски факултет, педагошки факултет, технички факултет, факултет за администрација и менаџмент на информатички системи, правен факултет и високата медицинска школа. На Универзитетот „Александар Џувани“ беа анкетирани вкупно 350 студенти од четири факултети: економски факултет, педагошки факултет, факултет за природни науки и факултет за хуманистички науки. Големината и структурата на примерокот според различни релевантни атрибути се презентирани во табелата 1.

Табела 1. – Големината и структурата на примерокот според различни атрибути

	Универзитет „Св. Климент Охридски“ (УКЛО)	Универзитет „Александар Џувани“ (UNAX)
Примерок	578	350
Циклус на студии		
додипломски	516 (89,27%)	295 (84,29%)
постдипломски	62 (10,73%)	55 (15,71%)
Година на студии		
1	227 (39,27%)	67 (19,14%)
2	91 (15,74%)	64 (18,29%)
3	139 (24,05%)	164 (46,86%)
4	121 (20,93%)	55 (15,71%)
Пол		
машки	218 (37,72%)	123 (35,14%)
женски	360 (62,28%)	227 (64,86%)
Место на живеење		
град	454 (78,55%)	259 (74,00%)
село	124 (21,45%)	91 (26,00%)

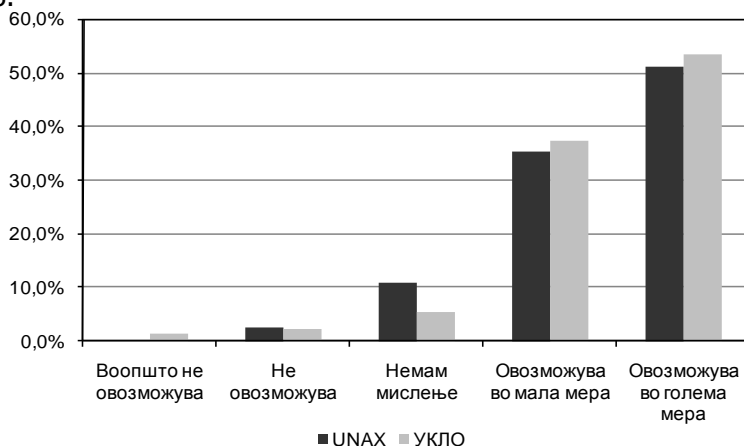
Од табелата 1 може да се заклучи дека и покрај тоа што големината на примерокот е различна, структурата е релативно блиска во однос на поголемиот број атрибути, како што се: степенот и годината на студии, полот и местото на живеење на анкетираниите студенти. Применетата методологија на испитување се состои од стандардни методи за статистичко заклучување за табели на контингенција. Исто така, применета е компаративната анализа со цел да се изведат корисни заклучоци и препораки при дизајнирањето на соодветни реформи во системот на високото образование во земјите на Југоисточна Европа.

Најнапред фокусот на емпириската анализа е ставен врз оценувањето на нивото на исполнувањето на очекувањата на студентите од аспект на стекнатите знаења за време на студирањето. Во тој поглед, 81,3% од испитаниците одговориле дека се исполнети нивните очекувања, а само 5,3% одговориле дека нивните очекувања не се исполнети, додека 13,4% од испитаните студенти немаат мислење по однос на ова прашање. Распределбата на одговорите покажува сличности меѓу македонските и албанските студенти, а резултатите се прикажани на сликата 1.

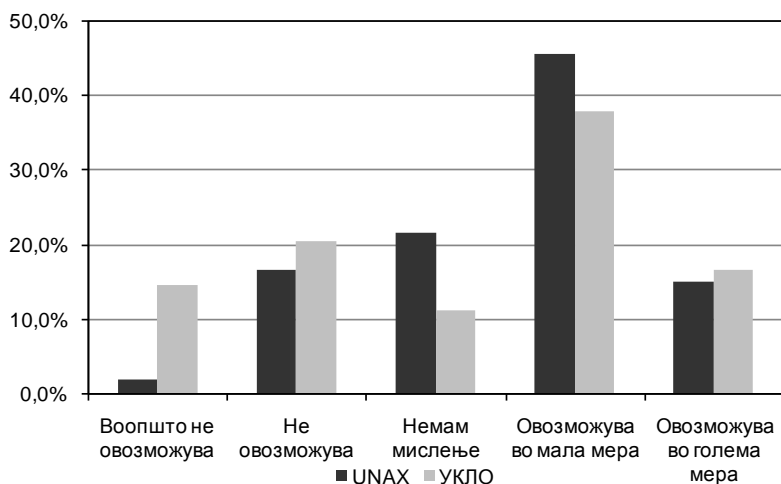

Слика 1. – Очекувања на студентите во однос на стекнатите знаења

Натаму беа оценети ставовите на студентите во однос на можностите за стекнување теориски знаења и практични вештини за време на студирањето. Во овој контекст, дури 89,2% од анкетираните студенти сметаат дека студиските програми им обезбедуваат солидни теориски знаења, а само 3,4% сметаат дека за време на студирањето не се стекнуваат со доволно теориски знаења. Од друга страна, пак, околу 56,5% од испитаниците одговориле дека нивните студиски програми обезбедуваат задоволително ниво на практични вештини, додека 28,5% сметаат дека во текот на студирањето не се стекнале со соодветни практични вештини. Само мал дел од околу 15% од испитаните студенти немаат мислење по однос на ова прашање. Задоволството на студентите од стекнатите теориски знаења е претставено на сликата 2, додека задоволството од понудените практични вештини е прикажано на сликата 3.

Слика 2. – Ставови на студентите за стекнатите теориски знаења

Слика 3. – Ставови на студентите за стекнатите практични вештини

Овие одговори упатуваат на фактот дека студентите во текот на студирањето добиваат многу повеќе теориски знаења отколку што стекнуваат практични вештини. Но, овие заклучоци не се однесуваат на сите полиња на студирање, бидејќи студентите од техничките и природните науки манифестираат поголемо задоволство во поглед на практичните знаења отколку студентите од општествените и хуманистичките науки. Во прилог на ова тврдење е и тестот за независност меѓу модалитетите на стекнувањето практични знаења и факултетот на којшто припаѓаат студентите ($\chi^2 = 172,41$; $df = 36$; $p < 0,0001$). Имено, на ниво на значајност $\alpha = 5\%$, заклучуваме дека треба да се отфрли нултата хипотеза, односно нивото на стекнување практични знаења во голема мера зависи од типот на факултетот. Но, од друга страна, пак, студентите што добиваат поголеми теориски знаења, стекнуваат и поголеми практични вештини. Тоа може да се заклучи и од тестот за независност меѓу модалитетите на индикаторите што ги мерат теориските, односно практичните знаења. Имено, на ниво на значајност $\alpha = 5\%$ се отфрла нултата хипотеза на независност ($\chi^2 = 130,63$; $df = 16$; $p < 0,0001$).

Во однос на прашањето за перспективите на пазарот на труд по завршувањето на студиите, дури 25,9% од вкупниот број испитаници немаат одговор по однос на ова прашање. Добиените резултати покажуваат дека повеќе од двојно е поголем процентот на студенти без мислење во Абанија отколку во Република Македонија. Индикативно е тоа што 18% од студентите во перспектива се гледаат себеси како невработени. Исто така, многу е поголем процентот на студенти од Република Македонија што себеси се гледаат како самовработени (21,9%) споредено со студентите од Албанија (5,1%) (табелата 2).

Интересен е податокот што дури 76,8% од испитаниците одговориле дека ќе го продолжат своето образование и по завршувањето на студиите од прв циклус. Речиси идентични се одговорите и на македонските и на албанските студенти (табелата 3). Тоа може да се заклучи и од тестот на независност, т.е. дека на ниво на значајност од 5% треба да се прифати нултата хипотеза за независност меѓу модалитетите и припадноста на студентите на универзитетот ($\chi^2 = 3,457$; $df = 2$; $p < 0,178$). Овие одговори кореспондираат и со фактот што

голем дел од анкетираниите студенти или себеси се гледаат невработени, или, пак немаат изградено мислење по однос на прашањето за вработување по завршувањето на студиите.

Табела 2. – Перспектива на пазарот на труд по завршувањето на студиите

	Невработен	Само-вработен	Немам мислење	Вработен на структурата кај работодавец	Вработен на друга струка кај работодавец	Вкупно
UNAX (%)	61 17,4%	18 5,1%	134 38,3%	106 30,3%	31 8,9%	350 100,0%
УКЛО (%)	105 18,4%	125 21,9%	104 18,2%	183 32,1%	53 9,3%	570 100,0%
Вкупно (%)	166 18,0%	143 15,5%	238 25,9%	289 31,4%	84 9,1%	920 100,0%

Извор: Пресметка на авторите

Табела 3. – Амбиции за продолжување на образованието по завршувањето на студиите

	Не	Да, во истата струка	Да, но во друга струка	Вкупно
UNAX (%)	79 22,6%	201 57,4%	70 20,0%	350 100,0%
УКЛО (%)	134 23,5%	349 61,2%	87 15,3%	570 100,0%
Вкупно (%)	213 23,2%	550 59,8%	157 17,1%	920 100,0%

Извор: Пресметка на авторите

4. Заклучоци и препораки

Квалитетот на високото образование претставува тема што континуирано предизвикува внимание, како од страна на академските кругови, така и од страна на донесувачите на одлуки. Тековните реформи во системите на високо образование во земјите на Југоисточна Европа ја наметнаа потребата за евалвација на нивната ефикасност. Во овој труд е направен обид ваквата оценка да се направи преку согледувањето на ставовите на студентите во поглед на квалитетот на стекнатите теориски знаења и практични вештини. Врз основа на анализата спроведена врз примерок од студенти во два универзитетата од земјите на Југоисточна Европа, може да се заклучи дека студиските програми, генерално, ги исполнуваат очекувањата на студентите и дека тие во поголема мера се задоволни од стекнатите теориски знаења отколку од практичните вештини. Покрај тоа, постои изразена неизвесност и песимизам во поглед на идните перспективи на пазарите на труд, што може да се смета како една од причините за продолжување на образованието по завршувањето на студиите.

Резултатите од реализираното истражување несомнено потврдуваат дека вработливоста на младите во голема мера е детерминирана од видот на стекнатите знаења и вештини, како и од нивната кореспондентност со потребите и барањата на пазарот на труд. Добиените сознанија јасно укажуваат на потребата од динамично

преструктурирање на студиските програми и нивно редицајнирање според спецификите и потребите наметнати од современиот економски развој, којшто сè повеќе се темели на примената на софистицирани знаења и вештини, од една страна, и на диверзифицирана понуда на стручни профили, од друга страна. Во овој контекст реформите во иднина би требало да опфатат:

- креирање на флексибилни курикулуми и поголема застапеност на курсевите што ќе ги развиваат креативноста и претприемачките знаења на студентите;
- промена на традиционалните пристапи и методи на учење и примена на методи за пренесување на практичните знаења;
- поголема вклученост на претставници од бизнис-секторот и успешни претприемачи во едукативниот процес и во пренесувањето на искусственото знаење;
- воведување стимулативни мерки (награди) за успешни претприемачки идеи понудени од студенти;
- развој на студентски центри за претприемништво и иновативност;
- финансиска помош и примена на други мерки за поттикнување на самовработување на студентите;
- вклучување на студентите во конкретни проекти и активности на компаниите со сопствени предлози, решенија и идеи;
- поттикнување на претприемачкиот дух, самодовербата и мотивацијата за преземање претприемачки иницијативи.

Ваквиот приод ќе овозможи стеснување на опсегот на дефицитарни вештини што се бараат на пазарот на труд и ќе влијае за пораст на вработеноста. Истовремено, стекнатите вештини ќе придонесат за зголемена ефикасност во извршувањето на професионалните обврски и задачи со директни позитивни импликации врз вкупниот социо-економски развој.

Листа на референции

- 1 Mickiewicz, T. and Bell, J. Unemployment in transition – restructuring and labour markets in Central Europe, Harwood Academic Publishers, 2000.
- 2 Blanchard, O. The Economics of Post-Communist Transition, Clarendon Press Oxford, 1997.
- 3 Svejnar, J. Labour Market Flexibility in Central and East Europe, William Davidson Working Paper, No. 496, 2002.
- 4 Cazes, S. and Nesporova, A. (2003) "Labour Markets in Transition, Balancing Flexibility and Security in Central and Eastern Europe", International Labour Office, Geneva.
- 5 Minassian, G. (2002) "The Economic Environment in Albania, Bulgaria, Macedonia FYR, and Greece, A Cross-Country Study", Eastern European Economics, 40(4): 45–82.
- 6 Köse, S. and Karadeniz, O. (2004) "Coping with Unemployment in the West Balkans: A Comparative Analysis with Respect to Central and East European Countries", South-East Europe Review, 4(2004): 21–40.
- 7 Micevska, M. (2008) "The Labour Market in Macedonia: A Labour Demand Analysis", LABOUR, 22(2): 345–368.
- 8 Arandarenko, M. (2011) "The Serbian labour market – trends, institutions and policies", Faculty of economics-Belgrade.
- 9 World University Service Higher education in South Eastern Europe, University – Economy partnership for Enhancing Knowledge Transfer, 2010.
- 10 EACEA reports for Higher Education System in Albania, Bosnia and Herzegovina, Serbia, Macedonia, Kosovo, Montenegro, 2012.